DİJİTALLEŞME EKSENİNDE DÖRDÜNCÜ KUŞAK HAKLAR: İNSAN ONURU VE ANAYASAL GÜVENCELER[1]

FOURTH-GENERATION RIGHTS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: HUMAN DIGNITY AND CONSTITUTIONAL SAFEGUARDS

Özer ASLAN[2]

ÖZET

Bu çalışma, dijital çağın beraberinde getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin bireyin temel hak ve özgürlükleri üzerindeki etkilerini incelemek ve söz konusu gelişmelerin doğurduğu yeni tehditler karşısında insan haklarının anayasal güvenceye alınmasındaki yetersizlikleri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Geleneksel hak kategorilerinin bireyin dijital mahremiyeti, bilişsel özerkliği ve veri güvenliği gibi alanlardaki korunmasını sağlayamadığı görülmüş; bu bağlamda dördüncü kuşak hakların teorik çerçevesi ile güvence sorunları değerlendirilerek yeni bir hak anlayışına duyulan ihtiyaç analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, dijitalleşmenin birey üzerindeki etkilerinin klasik anayasal güvence mekanizmalarıyla karşılanamadığını ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde anayasal hakların biçimsel genişliğine rağmen, insan onurunu temel alan ve dijital çağın ihtiyaçlarını karşılayan içerik bakımından sınırlı bir yapının varlığı tespit edilmiştir. Mevcut sistemin bireyi özne olarak değil, sistemin bir unsuru olarak konumlandırdığı vurgulanmıştır. Bu sonuçlar, dijital çağın getirdiği çok katmanlı tehditlere karşı insan onurunu merkezine alan, esnek, kapsayıcı ve bütüncül bir anayasal yaklaşımın inşa edilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

1 Araştırma Makalesi
Makale gönderim tarihi:19.07.2025
Makale kabul tarihi:17.11.2025

2 Dr. Öğretim Görevlisi, Polis Akademisi Başkanlığı
E-posta: aslan.ozer@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8531-4097

Anahtar Kelimeler: İnsan onuru, dördüncü kuşak haklar, dijitalleşme, insan hakları, anayasal güvence

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of scientific and technological developments arising from the digital age on fundamental individual rights and freedoms, and to reveal the inadequacies in constitutional protection of human rights against the new threats posed by these developments. It has been observed that traditional categories of rights fail to adequately protect areas such as digital privacy, cognitive autonomy, and data security. In this context, the theoretical framework of fourth-generation rights and the issues surrounding their constitutional guarantees have been evaluated, and the need for a new rights paradigm has been analyzed. The findings reveal that the impacts of digitalization on the individual cannot be addressed by classical constitutional protection mechanisms. In Turkey, despite the formal expansion of constitutional rights, a content-limited structure that fails to meet the requirements of the digital age and lacks a dignity-based perspective has been identified. It has been emphasized that the current system positions the individual not as a subject but as an element within it. These results highlight the importance of constructing a flexible, inclusive, and holistic constitutional approach that centers on human dignity in the face of the multifaceted threats posed by the digital age.

Keywords: *Human dignity, fourth-generation rights, digitalization, human rights, constitutional safeguard*

GİRİŞ

Dijital çağda yaşanan baş döndürücü teknolojik gelişmeler, bireyin temel hak ve özgürlükleri açısından yeni olanaklar sunduğu kadar ciddi tehditler de barındırmaktadır. Özellikle kişisel verilerin kontrolsüz biçimde işlenmesi ve gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması, mevcut anayasal sistemlerin bireyi koruma kapasitesini tartışmaya açmıştır. Söz konusu gelişmeler ışığında, insan haklarının yalnızca klasik kategoriler üzerinden tanımlanmasının yetersiz kaldığı; bireyin onuru, dijital mahremiyeti ve bilişsel özerkliğini esas alan yeni bir hak anlayışına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde, insan haklarının tarihsel ve düşünsel arka planı analiz edilmiş; Sümerlerden başlayarak Eski Çin, Yunan-Roma, Orta Çağ, Aydınlanma ve modern çağdaki hak anlayışları kuşaklar kuramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Karel Vasak'ın birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hak ayrımı açıklanmış; dördüncü kuşağın doğuşuna zemin hazırlayan bilimsel ve toplumsal gelişmelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, insan onuru kavramı hem felsefi hem de hukuki bir değer olarak derinlemesine ele alınmış; Kant'tan Habermas'a uzanan onur teorileri, günümüz ulusal ve uluslararası belgelerdeki yansımalarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Onurun yalnızca ahlaki bir ilke değil, aynı zamanda tüm hakların kurucu zemini olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü bölümde, dijital çağın beraberinde getirdiği çok katmanlı tehditler karşısında ortaya çıkan dördüncü kuşak haklar ele alınmıştır. Söz konusu bölümde, bireyin dijital yaşam alanında karşılaştığı özgün riskler doğrultusunda gelişen yeni hak kategorilerinin mahiyeti açıklanmış; dördüncü kuşak hakların yalnızca önceki kuşaklara eklenmiş bir liste değil, bizzat insan onurunu dijital bağlamda korumaya yönelik niteliksel bir dönüşüm olduğu ortaya konmuştur. Bu kapsamda, kişisel verilerin korunması hakkı, unutulma hakkı gibi güncel hak biçimleri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Söz konusu hakların hem bireyin bilişsel özerkliğini hem de dijital kimliğini güvence altına alma amacına yönelik yeni nesil anayasal taleplerin somut ifadesi olduğu vurgulanmıştır.

Dördüncü bölümde, dijital çağın beraberinde getirdiği hak taleplerinin mevcut anayasal sistemlerde karşılık bulma durumu ele alınmıştır. Özellikle Türkiye'de, insan onurunu hedef alan yeni nesil tehditlere karşı geliştirilen hakların anayasada açık biçimde tanımlanmadığı, mevcut hak düzenlemelerinin ise büyük ölçüde ikinci ve üçüncü kuşak haklarla sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bazı anayasa maddelerinde dolaylı göndermeler bulunsa da kişisel verilerin korunması, genetik müdahale, çevresel sürdürülebilirlik ve dijital mahremiyet gibi alanlara yönelik açık ve çağın gereklerine uygun düzenlemelerin yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Bahsi geçen durum, anayasanın bireyin sadece geçmişteki statüsünü değil, aynı zamanda dijital çağın özgün tehditleri karşısındaki varoluşunu da güvence altına alma görevini yerine getiremediğini göstermektedir.

Beşinci bölümde ise insan onurunu anayasal düzenin merkezine yerleştiren yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu çerçevede, bireyin yalnızca fiziksel varlığını değil; aynı zamanda dijital kimliğini, bilişsel bütünlüğünü ve mahremiyetini de kapsayan bütüncül bir hak anlayışı önerilmiştir. Ayrıca, yalnızca klasik haklara dayanan statik yapının ötesine geçilerek; esnek, kapsayıcı ve değer temelli bir anayasa anlayışıyla, bireyin çok katmanlı hak alanlarının güvence altına alınması gerektiği savunulmuştur. Bu öneri, hakların bölünmezliği ve birbirini tamamlayıcılığı ilkesine dayanan "holistik" bir anlayışın anayasal zemine yansıtılması gerektiği fikrine dayanmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekildedir: "Dijitalleşmenin ortaya çıkardığı özgün tehditler mevcut hak kuşaklarıyla karşılanabilir mi, yoksa dördüncü kuşak hakların ayrı bir kategori olarak tanımlanması mı gerektirmektedir?" Bu bağlamda çalışma, "Dijitalleşmenin doğurduğu özgün tehditler karşısında dördüncü kuşak hakların anayasal güvence altına alınmasının gerekliliği hangi kuramsal temellere dayanmaktadır?" sorusuna yanıt aramaktadır.

Çalışmada araştırma sorusu, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tarihsel-yorumsal analiz yöntemiyle ele alınmış; bu kapsamda ilgili literatür sistematik biçimde taranmıştır. Araştırma, insan haklarının tarihsel evrimini dikkate alarak dördüncü kuşak hakların hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve önceki kuşaklardan hangi yönleriyle ayrıştığını incelemektedir. Bu bakış açısı, dördüncü kuşak hakların yalnızca hak kataloğuna yeni başlıklar eklemekten ibaret olmadığını; insan onurunu dijital çağın özgün koşullarında korumayı amaçlayan kuramsal bir dönüşüm anlamına geldiğini ileri sürerek literatüre katkı sağlamaktadır.

1. İNSAN HAKLARININ DÖNÜŞEN PARADİGMASI

İnsan hakları; ulusal, etnik, dini ya da siyasi hiçbir farklılık sebebiyle sınırlandırılması mümkün olmayan, başkaları[3] ve devlet tarafından da tanınması, saygı gösterilmesi gerekli olan üstün bir niteliğe haiz haklar olarak nitelendirilebilir.

Sümerlerin yazıyı icat etmesi, insan haklarının tarihsel gelişiminde önemli bir başlangıçtır. Sümer ve Akad toplumlarının hükümdarı Hammurabi, adaleti sağlamayı amaçlayan Hammurabi Yasaları ile dönemin hukuk düzenine yön vermiştir. Tam bir eşitlik sağlanamamış olsa da bu yasalar çevre toplumları da etkileyen önemli bir adım olmuştur[4]. Bahsi geçen durum, insan hakları fikrinin tarihsel olarak adaletsizliği azaltma ve toplumsal düzeni güvence altına alma çabalarından beslendiğini göstermektedir.

Çin düşüncesinde, özellikle Konfüçyüs felsefesinde iyilik ve erdemli davranışlar öne çıkarak herkesin eşit kabul edildiği bir anlayış oluşturulmuştur. Benzer

3 İbrahim Halil Güzel, "7 Ekim Sonrası Gerçekleşen İnsan Hakları İhlalleri Üzerine Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 2024, C. 13, S. 2, s. 664.

4 Buğra Yıldırım- Harun Aslan, "İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet: Ortak Bir Kader Mümkün Mü? Nasıl Bir İlişki, Ne Çeşit Bir Etkileşim?", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 2019, C. 30, S. 2, s. 648.

şekilde, Budist Hint düşüncesindeki on temel ilke; insan onurunun korunması, zorla çalıştırmaya karşı duruş, aşırı güç kullanımının reddi, hoşgörü, toplumsal katılım, bilgi edinme hakkı ve vicdan özgürlüğü gibi unsurlar aracılığıyla insan hakları fikriyle örtüşen değerler sunmaktadır[5]. Söz konusu öğretiler, insan haklarının evrensel ve kültürler arası bir temele dayandığını ortaya koymaktadır.

Platon ve Aristoteles'in siyasal düşüncelerine bakıldığında, insanın sadece insan olduğu için değer taşıdığı ya da devlet karşısında haklara sahip olabileceği yönünde bir anlayışın bulunmadığı görülür. Bu iki filozof, pek çok konuda kapsamlı fikirler geliştirmiş olsalar da özgürlük düşüncesi açısından önemli bir açılım sunmamışlardır. Aslında onların siyaset anlayışı, özgürlüğün tam tersi sayılabilecek bir bakışa dayanır. Devleti bireyin üzerinde, mutlak hâkimiyet kuran bir yapı olarak konumlandırırlar. Ayrıca köleliğin doğal bir toplumsal düzen olduğunu kabul ederek bireyin manevi değerine gereken önemi vermezler. Dolaysıyla her iki düşünür de kendi dönemlerindeki hâkim değerleri aşabilmiş değildir[6]. Platon ve Aristoteles'in bireyi devlet karşısında geri planda bırakan bu anlayışının aksine aynı dönemde insanın değerine ilişkin daha farklı yorumların da geliştiği görülmektedir.

İnsan haklarının gelişimi açısından en önemli katkı ise Eski Yunan ve Roma düşüncesinden gelmiştir. Söz konusu dönemde ortaya çıkan Stoacı felsefe, Sofistlerin aksine ahlaki değerlere yönelmiş ve tüm insanların eşit olduğu fikrini temel bir ilke olarak savunmuştur. Sofistler bireyin yetkinleşmesiyle huzurlu bir yaşamı amaçlarken Stoacılar toplumsal sınıfları reddederek tüm bireylerin toplumun eşit unsurları olduğunu ileri sürmüştür[7].

İnsan hakları düşüncesinin kökleri İlkçağ filozoflarına kadar uzansa da bu alanın sistemli bir öğreti hâline gelmesi 17 ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da gerçekleşmiştir. Ancak aradan yüzyıllar geçmesine rağmen özgürlük, eşitlik, insan hakkı, insan doğası ve insan onuru gibi temel kavramlarda tam bir görüş birliği oluşmamıştır. Günümüzde yalnızca "insan hakları" değil, onunla ilişkili pek çok terim için de birbirinden farklı yüzlerce tanım bulunmaktadır[8]. Böylesine geniş bir kavramsal çeşitlilik, insan haklarının statik değil, toplumların tarihsel tecrübeleri ve değerleri doğrultusunda dönüşen bir yapı taşıdığını göstermektedir.

Modern devletin oluşumunda olduğu gibi insan hakları ve özgürlüklerin tarihsel gelişiminde de Rönesans, Reform, Aydınlanma düşüncesi, klasik liberal teori, toplum sözleşmesi yaklaşımı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi belirleyici olmuştur. Aydınlanma felsefesi, akıl ve bireysel özerkliği merkeze alarak klasik liberal düşünceye temel

5 a.k., s. 648.

6 Aydın Turhan, "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, C. 4, S. 2, s. 365.

7 Yıldırım- Aslan "İnsan Hakları ve …", s. 648.

8 Oktay Uygun, "Çağımızın İnsan Onuruna Yönelttiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi", *İnsan Hakları Makaleleri Seçkisi*, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2023, s.303.

sağlamış; bireyi kendi kaderini belirleyebilen, rasyonel ve özgür bir özne olarak konumlandırmıştır. Bahsi geçen yaklaşım, siyasal iktidarın meşruiyetinin ilahi kaynaklardan koparak laik ve dünyevi temellere dayandırılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece modern liberal siyasal düzenin entelektüel çerçevesi şekillenmiştir[9]. Söz konusu tarihsel düşünce birikimi, siyasal otoritenin nasıl temellendirileceğine ilişkin farklı kuramsal açıklamaların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Toplum sözleşmesi yaklaşımı, modern devlet fikrinin açıklanmasında temel çerçevelerden biri hâline gelmiştir. Bunlar arasında özellikle Hobbes'un görüşleri, güvenlik–özgürlük ilişkisinin temellerini anlamak bakımından önemli bir örnek teşkil eder.

Hobbes'a göre doğa durumunda herkesin sınırsız hakka sahip olması, güvenliğin tamamen ortadan kalktığı bir kaos ortamı yaratır. Bu güvensizlikten çıkış, önce barışı aramayı emreden doğal yasaya, ardından da bireyin barış için kendi doğal haklarının bir bölümünden vazgeçmesini öngören ikinci doğal yasaya dayanır. Hakların feragat veya devir yoluyla bırakılabileceğini belirten Hobbes, karşılıklı hak devrinin "sözleşme"yi oluşturduğunu ifade eder. Böylece insanlar, çatışmayı sona erdirmek ve güvenliği sağlamak amacıyla doğal haklarının bir kısmını ortak bir egemene devrederek siyasal toplumu meydana getirirler[10]. Hobbes, siyasal düzenin ancak bireylerin doğal haklarını "Leviathan" adını verdiği üstün otoriteye, yani devlete devretmeleriyle kurulabileceğini savunur[11].

İnsan haklarının tarihsel gelişimine bakıldığında, bu düşüncenin bir anda ortaya çıkmadığı; farklı dönemlerdeki filozofların katkılarıyla yavaş yavaş şekillenerek bugünkü hâlini aldığı görülür. Felsefi açıdan değerlendirildiğinde, insan haklarının genellikle doğal haklar anlayışı üzerinden temellendirildiği söylenebilir. Bununla birlikte insan hakları fikrinin tarih boyunca sürekli ilerlemediği; bazı dönemlerde kesintiye uğradığı, hatta geriye gittiği de bilinen bir durumdur[12].

Genel olarak bakıldığında insan haklarının temel amacı, insanın doğasından gelen değeri korumaktır. Burada "insanın değeri" dediğimiz şey, her koşulda saygıyı hak eden bir insanlık durumuna karşılık gelir. Hukuk alanında bu değer çoğu zaman "insan onuru" kavramıyla anlatılır; her ne kadar tam olarak aynı şey olmasalar da birbirine çok yakın anlamlar taşırlar. İnsanlar dil, din, ırk, cinsiyet ya da ekonomik durumları ne olursa olsun, yalnızca insan olmaktan kaynaklanan birtakım ortak özelliklere sahiptir. Bu özellikler bize, insan olmanın gerektirdiği bazı ahlaki yükümlülükleri hatırlatır. Söz konusu ahlaki yükümlülüklerin temelinde insan doğasının her durumda korunması gerektiğine dair evrensel bir sorumluluk

9 Tuğba Hasdemir-Asrak, "İnsan Hakları", *Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayını,* 2018, s.292.

10 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992, s. 97-99.

11 a.k., s. 11-12.

12 Celal Yeşilçayır, "İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi", *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, 2020,* S. 13, s. 74.

yatar. İnsan hakları da tam olarak bu sorumluluğu görünür ve uygulanabilir kılan mekanizmalar olarak değerlendirilmelidir[13].

İnsan hakları, yazılı hâle gelmeden önce belli bir düşünsel olgunlaşma sürecinden geçerek anlam kazanır. Tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkan insan hakları anlayışları, bulundukları dönemin şartları içinde kabul görmeye başlamış ve zamanla o dönemle özdeşleşmiştir. Dolayısıyla insan hakları kuşakları, aslında bu düşüncelerin ortaya çıktığı tarihsel ortamları yansıtan kavramsal ayrımlardır[14]. İnsan hakları kuşaklarının birbirinden bağımsız değil, aksine iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim hâlinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla haklar arasında bir "öncelik" sıralaması yapmak doğru değildir; çünkü bir hakkın ihlal edilmesi çoğu zaman başka kuşaklara ait hakların da zedelenmesine yol açar. Dolayısıyla insan hakları kuşakları tek tek değil, bir bütünün parçaları olarak ele alınır[15]. Buna rağmen, tarihsel gelişimi açıklayabilmek için dönemlere göre bir sınıflandırma yapılmıştır.

İnsan haklarını kuşaklara ayırma fikri, ilk kez 1979'da Karel Vasak tarafından ortaya atılmıştır. Bugün de bu yaklaşım esas alınarak insan haklarının üç ana grupta toplandığı kabul edilir ve birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak haklar şeklinde bir ayrım yapılır[16]. Karel Vasak'ın 20. yüzyılın sonlarında ortaya koyduğu kuşak yaklaşımı, tarihsel değişimi anlamak için önemli bir çerçeve sunmuştur[17]. Kuşak yaklaşımı, insan haklarının yüzyıllar boyunca farklı toplumsal koşullar içerisinde geliştiğini ortaya koyan açıklayıcı bir çerçeve sunar. Farklı dönemlerde şekillenen hak taleplerini kavramaya imkân veren bu değerlendirme, tarihsel sürecin erken aşamalarında ortaya çıkan temel belgelerin önemini de anlamayı sağlar.

1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ise yaşam, özgürlük, güvenlik, mülkiyet, adil yargılanma ve baskıya karşı direnme gibi temel hakları güvence altına almış; devletin bireyin alanına müdahalesini sınırlamayı amaçlayan bu haklar, daha sonra birinci kuşak haklar olarak adlandırılmıştır[18]. Sanayi Devrimi sonrasında güçlenen işçi hareketleriyle birlikte sosyal ve ekonomik nitelikteki hakların öne çıktığı görülür. Eğitim, barınma, çalışma gibi temel ihtiyaçlara yönelik bu haklar, ikinci kuşak haklar olarak anılmış ve sosyal devlet anlayışının temellerini oluşturmuştur. Bu iki kuşağın ortaya koyduğu çerçeveyi genişleten kadınların hak mücadelesi, kültürel grupların talepleri ve kimlik eksenli toplumsal hareketler gibi dinamikler ise, toplumun kolektif düzeyde sahip olduğu hakları gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda dayanışma, kültürel çeşitlilik ve ortak yaşamla ilgili haklar üçüncü kuşak haklar olarak ortaya çıkmıştır[19].

13 Uygun, "Çağımızın İnsan …", s.304.

14 Yeşilçayır, "İnsan Haklarında…", s. 75.

15 Turhan, "İnsan Hakkı …", s. 376.

16 Yeşilçayır, "İnsan Haklarında…", s. 75.

17 4 Kuşak Haklar Derneği. Neden 4 Kuşak Haklar?, *4 Kuşak Haklar Toplum Araştırmaları Derneği*, 2024.

18 4 Kuşak Haklar Derneği. Neden 4 Kuşak Haklar?, *4 Kuşak Haklar Toplum Araştırmaları Derneği*, 2024.

19 a.k.

İnsan haklarının tarihine bakıldığında, bu alanın sürekli değişen ve gelişen bir yapıya sahip olduğu görülür. Teknoloji ve bilişim dünyasında yaşanan hızlı ilerlemeler, insanların yeni ihtiyaçlarla karşılaşmasına yol açmış ve bu durum yeni hak türlerinin gündeme gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla insan hakları durağan bir alan olarak değil, zamanla genişleyen, yeni koşullara uyum sağlayan ve farklı hak kategorilerini ortaya çıkarabilen dinamik bir yapı olarak kabul edilir[20].

Bilim ve teknolojideki hızlı ilerlemelerle beraber ortaya çıkan yeni tehditler, kişisel verilerin korunması, mahremiyet, biyoetik konular ve iklim değişikliğiyle bağlantılı hak taleplerini gündeme getirmiş ve bunlar dördüncü kuşak haklar olarak adlandırılan bir çerçevede toplanmıştır. Ancak bu dört kuşak arasında kesin çizgiler yoktur. Pek çok hak farklı kuşaklarda birden yer alabilir. Örneğin kent hakkı kimi zaman dayanışma temelli üçüncü kuşakta, kimi zaman da yeni teknolojik risklerle ilişkilendirildiği için dördüncü kuşakta değerlendirilir. Eğitim hakkı hem sosyal hem de kültürel yönleri bulunduğundan farklı kategoriler içinde ele alınabilir. Bahsi geçen sınıflandırmalar, insan haklarının evrenselliğine ve bütüncül doğasına zarar vermeden onların tarihsel gelişim süreçlerini açıklamaya yardımcı olur[21].

Hak ve özgürlükler arasında yapılan sınıflandırmalar bulunmasına rağmen, bunların birbirinden kopuk düşünülemeyeceği açıktır. Bir kişinin gerçekten özgür sayılabilmesi için yalnızca bazı haklara değil, hak ve özgürlüklerin tümüne erişebilmesi gerekir. Negatif statü hakları, bireyi devletin müdahalesine karşı korur ve özgürlüğün temelini oluşturur. Ancak yalnızca bu haklara sahip olmak yeterli değildir. Zira barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bir kişinin özgürlüğünden söz etmek güçtür. Dolayısıyla bireyin pozitif statü haklarına, yani sosyal haklara da sahip olması; yaşamını sürdürebilecek koşullara erişebilmesi gerekir. Bu koşullar sağlandığında kişi siyasal haklarını da gerçek etkin biçimde kullanabilir hâle gelir[22].

2. İNSAN ONURU TEMELLİ YENİ NESİL HAK ANLAYIŞI

İnsan onuru, en genel anlamıyla bütün insanların varoluş düzeyinde eşit olduğunu ve insan olmanın kazandırdığı ahlaki bir değere sahip bulunduğunu ifade eder. Dolayısıyla bireylerin birbirlerine aynı değeri tanımaları ve karşılıklı saygı göstermeleri zorunlu bir tutum olarak görülür[23]. İnsan onuru, farklı dinî ve felsefi geleneklerin kendilerine özgü yorumlarıyla şekillenmiştir. Söz konusu yorumlar, dünya çapında insan onuruna ilişkin ortak bir bilincin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede, insanın onuru her kültürel ve tarihsel bağlamda farklı anlamlar kazanmıştır[24].

20 Turhan, "İnsan Hakkı …", s. 376.

21 4 Kuşak Haklar Derneği, "Neden 4 Kuşak Haklar?".

22 Neslihan Aybike Ceylan, "Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi", *Anasay*, 2017, S. 2, s. 221-222.

23 Şeref İba, *Anayasa dersleri: Genel esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,* Turhan Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara, 2022, s.212.

24 Asim Duran, "İnsan Onuruna İlişkin Farklı Perspektifler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,2018,* C. 18, S. 2, s. 119.

İnsanın diğer canlılardan farklı olarak kendine has akli ve ahlaki yetiler taşıdığı kabul edilir. Söz konusu yetiler, bireye kişilik değeri kazandıran ve özgür bir varlık olmasını sağlayan temel niteliklerdir. Dolayısıyla insan onuru, insanın yüksek düşünsel ve ahlaki kapasitesinden dolayı dokunulamaz ve kaybedilemez bir öz değere sahip olduğu anlayışına dayanır. Nihayetinde insan onuru, insan haklarının temel dayanağını oluşturan ve insanı diğer canlı varlıklardan ayıran asli bir değer olarak görülmektedir[25].

İnsan onuru kavramı tarih boyunca sabit bir anlam taşımamış, önemli dönüşümler geçirmiştir. Antik Yunan, Roma ve Orta Çağ toplumlarında onur, kişinin toplum içindeki konumu ve statüsüyle ilişkili bir nitelik olarak görülmüştür. Rönesans döneminde ise bu anlayış değişerek kavram belirli bir sınıfa özgü olmaktan çıkmış, tüm insanları kapsayan evrensel bir değere dönüşmüştür. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte insan, doğası gereği değer taşıyan bir varlık olarak kabul edilmiştir[26]. Tarihsel sürece bakıldığında uzun dönem birçok toplumda onurun sosyal statüye bağlı, hiyerarşik bir anlayışla ele alındığı görülmektedir. Modern dönemin eşitlikçi düşüncesi bu anlayıştan uzaklaşarak insan olma sıfatını onur için yeterli kabul etmiştir[27].

Kant'a göre insan onuru, bireyin yalnızca kendi koyduğu ahlaki yasaya göre davranabilen özgür bir iradeye sahip olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla akıl, eylemleri herhangi bir dış çıkardan değil, ahlaki karar verebilen varlık olma niteliğinden hareketle yönlendirir[28]. Ancak yalnızca rasyonaliteye yaslanan bu yaklaşımın, günümüz insan hakları anlayışını açıklamakta her yönüyle yeterli olmadığı bazı düşünürler tarafından ileri sürülmektedir. Dolayısıyla 1948 tarihli Evrensel Bildirge ve onu izleyen metinlerin önemi, her insanın onurlu bir varlık olması nedeniyle hak ve özgürlükler bakımından eşit kabul edilmesi gerektiğini vurgulamalarında yatmaktadır[29].

İnsan onuruna ve insanın değerine ilişkin kavrayışların hem çeşitli kültürlerde hem de tarih boyunca sürekli bir değişim gösterdiği bilinmektedir. Bununla birlikte, tarihsel dönüşümlere rağmen insan onuruna dair ahlaki bir bilincin kesintiye uğramadan sürdüğü de dikkat çekmektedir. Söz konusu durum, insan onuru kavramının farklı bağlamlarda farklı gerekçelerle temellendirilebilen bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman bu gerekçelendirme, özellikle aşkınlık temelli yorumlar üzerinden şekillenmiştir[30].

25 Kahan Onur Arslan, "İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,2015,* (120), s. 156-157.

26 a.k., s. 157.

27 Asim Duran, "İnsan Onuruna İlişkin Farklı Perspektifler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,2018,* C. 18, S. 2, s. 119.

28 Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Çev. Mary Gregor & Jens Timmermann, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 42.

29 Elif Çelik, "İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi,* 2019, C. 9, S. 2, s. 287.

30 Duran, "İnsan Onuruna…", s. 107.

İnsan onurunun günümüzdeki anlamı konusunda tam bir uzlaşı olmasa da kavramın tek boyutlu olmadığı açıktır. İnsan onuru, uluslararası insan hakları metinlerinde ve pek çok anayasal düzenlemede yer almakta; ancak bu belgelerde çoğu zaman açık bir tanıma yer verilmemektedir[31]. İnsan onuru, aynı zamanda hukuki bir kavram niteliği taşır ve hukukun tüm alanlarında başvurulan temel bir referans olarak işlev görür. Hukuk düzeni, bireyleri hem diğer bireylerden hem toplumdan hem de devletten gelebilecek müdahalelere karşı koruma amacı taşıdığı için, insan onurunun hukuk sistemi tarafından mutlak surette güvence altına alınması gereken temel bir değer olduğu kabul edilir[32].

İnsan onuru, uluslararası insan hakları rejiminin temel metinlerinde merkezî bir yere sahiptir. Birleşmiş Milletler Antlaşması, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Temel Haklar Şartı gibi belgeler, insanın doğuştan onurlu bir varlık olduğunu açıkça vurgular. Bahsi geçen metinlerde insan onuruna saygının özgürlük, adalet ve barışın sağlanması açısından temel bir koşul olduğu belirtilir. Aynı zamanda işkence yasağı, yerli halkların korunması, toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadele, yoksulluğun azaltılması ve biyoetik alanındaki düzenlemeler gibi birçok konuda da insan onuru ilkesinin belirleyici bir referans olduğu görülmektedir[33].

İnsan onurunun siyasal tartışmalarda ve hak temelli mücadelelerde giderek daha sık başvurulan bir kavram hâline gelmesi, ilk etapta sorunlu görünmeyebilir. Ancak kavramın gündelik dildeki rastlantısal kullanımları dışarıda bırakıldığında bile, insan onurunun modern insan hakları söyleminde neredeyse bir "boşluk doldurucu" işlev üstlendiği dikkat çekmektedir. Ayrıca, yalnızca insan onuruna yapılan bir atıf bile, bir hak talebinin sınırlarını nasıl etkileyebileceği sorusunu gündeme getirir. Bu tartışma ise doğrudan hukukun ne olduğu ile hukukun öznesi olan insan arasındaki ilişki çerçevesinde değerlendirilmelidir[34]. Kavramın bu belirsiz ve çok yönlü niteliği, insan onurunun hangi temele dayanması gerektiği sorusunu kuramsal açıdan daha da önemli hâle getirmiştir. Bu çerçevede Habermas'ın yaklaşımı dikkat çekicidir.

Habermas'a göre insan onuru, adil bir toplum düşüncesinin kurucu ilkesidir. Özgürleşme ideali de temel hakların anlamı da insan onuru kavramında temellenir. Eşit hukuksal statü ve eşit muamele ilkesinin dağıtıcı boyutu her bireyin onuruna, özgürlüğüne ve bütünlüğüne saygı göstermeyi hedefleyen evrenselci hukuk anlayışının doğal sonucudur. Bu bağlamda normatif açıdan belirleyici olan iyilik hâli değil, insanın onurundan doğan özerkliğidir. Bir hukuk düzeninde bir kişinin özgürlüğünün, başka bir kişinin baskı altına alınması pahasına sağlanması, insan

31 Arslan, "İnsan Onuru Kavramı ve …", s. 157.

32 a.k., s. 158.

33 Tuğçe Erdoğan- Cem Tuna, "Bilimin Kötüye Kullanılması Olasılığına Karşın İnsan Onurunu Koruma Hakkı", *Kosova Eğitim Araştırmaları Dergisi,* 2022, C. 3, S. 2, s. 13.

34 Çelik, "İnsan Hakları …", s. 283-284.

onuruyla bağdaşmadığından gerçek bir özgürlükten söz edilemez. Telafi edici düzenlemeler ise ancak eşit hakların tanınmasıyla meşru olabilir[35].

İlk üç kuşak hakların da insan onurunu koruma amacı taşıdığı kabul edildiğinde, bugün yeni tehditlerin ortaya çıkıp çıkmadığı sorusu önem kazanmaktadır. Dolayısıyla 21. yüzyılda insan onurunu zedeleyebilecek yeni koşulların bulunup bulunmadığını sorgulamak gerekir. Nitekim 20. yüzyılın başlarında bu konuda bazı öngörüler dile getirilmiş ve özellikle iki politik kurgu eser dikkat çekicidir[36]. Bunlardan ilki, Aldous Huxley'nin "Cesur Yeni Dünya" adlı eseridir. Huxley, biyoteknolojinin insan doğasını kökten dönüştürebilecek bir güç olduğuna işaret etmiş ve bu teknolojinin insanlığın sorunlarına çözüm getirebileceğini ifade etmiştir. Ancak aynı zamanda insanın özünü ve toplumsal yapıyı derinden değiştirebileceğini vurgulamıştır. Ona göre, bu gidişat sonucunda gelecekteki kuşaklar için "insan" kavramının anlamı dahi kaybolabilir. İkinci eser, George Orwell'in "Bin Dokuz Yüz Seksen Dört" romanıdır. Orwell burada bilişim teknolojilerinin devletin birey üzerindeki kontrolünü artırabileceğini ve totaliter rejimlerin güçlenmesine zemin hazırlayabileceğini ortaya koyar[37]. Dolayısıyla erken dönem uyarılar, teknolojik dönüşümlerin insan onuru üzerindeki etkilerinin yalnızca kurguya özgü bir kaygı olmadığını, aksine giderek daha somut bir hak tartışmasına dönüştüğünü göstermektedir.

Teknolojik ilerlemelerin insan onuruna yönelik tehditler barındırması, insan haklarına ilişkin kaygıları artırmış ve yeni bir hak kategorisinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Hakların kapsamı henüz kesin çizgilerle belirlenmemiş olsa da bu kuşağın özünde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin kötüye kullanımına karşı insan onurunu güvence altına alma amacı bulunmaktadır. Bu çerçevede özellikle kişisel bütünlüğün korunması ve kişisel verilerin güvenliğinin sağlanması konuları ön plana çıkmaktadır[38]. Dolayısıyla insan onurunu merkezine alan bu yeni hak anlayışı, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve evrensel bir sorumluluğun da ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Genel olarak değerlendirildiğinde insan onuru kavramı tarihsel, kültürel, felsefi ve hukuki boyutlarıyla insan haklarının temel referans noktası olarak öne çıkmaktadır. Antik dönemlerde statüye bağlı olarak tanımlanan onur anlayışı, modern çağda evrensel ve eşitlikçi bir zemine kavuşmuştur. Özellikle Aydınlanma ve sonrasında gelişen insan hakları düşüncesiyle birlikte, her bireyin yalnızca insan olması sebebiyle doğuştan bir değere sahip olduğu fikri güç kazanmıştır. Bu doğrultuda insan onuru, pozitif hukuk metinlerinden uluslararası sözleşmelere, anayasal düzenlemelerden etik normlara kadar geniş bir yelpazede temel ilke olarak benimsenmiştir.

35 Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Çev. William Rehg, MIT Press, Cambridge, 1996, s. 418.

36 Uygun, "Çağımızın İnsan …", s. 312.

37 a.k., s. 312.

38 Beyza Yılmaz- Emre Özcan, "Dördüncü Kuşak İnsan Hakları Bağlamında Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Sorunsalı", *Turkish Studies- Social Sciences,2022,* C. 17, s. 482.

Modern dünyada insan onurunu tehdit eden yeni gelişmelerin ortaya çıkması, bu kavramın yalnızca ahlaki ve hukuki bir referans olmaktan çıkarak somut hak taleplerini ve normatif düzenlemeleri doğrudan etkileyen dinamik bir alan haline geldiğini göstermektedir. Özellikle bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin yol açtığı sorunlar, insan onurunu koruma ihtiyacını daha da acil kılmış ve bu ihtiyacın dördüncü kuşak haklar başlığı altında yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede dijital çağın özgün tehditleri karşısında doğan yeni hak talepleri, insan onurunun çağdaş koşullarda yeniden inşasına yönelik bir yanıt niteliği taşımaktadır.

3. DİJİTAL ÇAĞDA DÖRDÜNCÜ KUŞAK HAKLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Günümüzde insan hakları çoğunlukla kuşaklar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Birinci kuşak haklar klasik özgürlükleri, ikinci kuşak haklar sosyal hakları, üçüncü kuşak haklar ise dayanışma temelli hakları kapsamaktadır. Son yıllarda bazı yazarlar dördüncü ve hatta beşinci kuşak haklardan da söz etmektedir. Bahsi geçen durum, insan haklarının neden sürekli genişlediği sorusunu gündeme getirmektedir[39]. İnsan doğası mı değişmektedir, yoksa insan olmanın anlamına ilişkin hâlâ tam olarak aydınlatılamamış unsurlar mı vardır? İnsan haklarını "kişinin sadece insan olması nedeniyle sahip olduğu haklar" olarak tanımlarsak, insan olmanın kapsamı kesin biçimde belirlenemediği için hakların sürekli çoğalması doğal görünmektedir[40].

Nükleer çatışma ihtimali, çevresel tahribat, kişisel verilerin ihlali ve biyoetik alanda ortaya çıkan riskler, hak kavramının daha karmaşık bir yapıya bürünmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla çevre, sürdürülebilirlik, kalkınma ve iletişim gibi unsurlar da giderek hak kavramıyla bağlantılı biçimde ele alınmaktadır[41]. Küresel ölçekte ortaya çıkan bu karmaşık tehdit alanı, insan haklarının giderek daha geniş bir içerikte ele alınmasını zorunlu kılan yeni bir düşünsel çerçeve ortaya çıkarmaktadır.

Birinci kuşak haklar liberal düşünceden etkilenmiştir. İkinci kuşak haklar sağlık, eğitim ve çalışma gibi sosyoekonomik imkânlara erişimle bağlantılı olup sosyal ve hümanist fikirlerden doğmuştur. Üçüncü kuşak hakların ortaya çıkışı ise etnik, kültürel, dinî ve diğer azınlık gruplara yönelik ayrımcılıkla mücadele eden toplumsal hareketlerle ilişkilidir. Günümüzde teknolojik gelişmelerin etkisiyle dijital haklar da yeni bir kategori olarak dördüncü kuşak haklar arasında değerlendirilmeye başlanmıştır[42]. Bu hakların tümünde ortak amaç, bireyin anlamlı ve onurlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli toplumsal dayanışma ve adalet anlayışını güçlendirmektir. Günümüzün çok katmanlı risk ortamı göz önüne alındığında, bireyin insan onuruna

39 Uygun, "Çağımızın İnsan …", s.308.

40 a.k., s.308.

41 Hatem Güneri-Gül – İlknur Kılkış, "Sosyal Hakların İkincilliği Sorunu", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2022, C. 41, S. 2, s. 156.

42 Sergey Volodenkov & Sergey Fedorchenko, "Digital Human Rights: Risks, Challenges and Threats of Global Socio-Political Transformations", *Cuestiones Constitucionales*, 2022, S. 46, s. 282.

uygun bir hayat sürdürebilmesine yönelik koruma mekanizmalarının önemi her geçen gün daha fazla vurgulanmaktadır43. Dolayısıyla her bir hak kuşağının farklı tarihsel koşullardan beslenerek farklı odaklara sahip olduğu ve insan haklarının gelişiminin dinamik, sürekli genişleyen bir süreç olduğu söylenebilir.

Üçüncü ve dördüncü kuşak haklar olarak tanımlanan yeni insan hakları, temelde ortaya çıktıkları dönemlere göre birbirinden ayrılmaktadır. Üçüncü kuşak haklar, "kolektif haklar" ya da "dayanışma hakları" olarak adlandırılır ve barış, çevre, kalkınma, insanlığın ortak mirasına saygı, kentli hakları, tüketici hakları, hasta hakları gibi pek çok alanı kapsamaktadır. Dördüncü kuşak haklar ise daha yakın dönemde şekillenmiş olup farklı olma hakkı, biyoetikle ilgili haklar, dijital ve siber alanla bağlantılı haklar, su hakkı ve demokratik sistemlerde eşit temsil hakkı gibi konuları içermektedir. Ayrıca çocuklara yönelik zorunlu ve ücretsiz eğitim, fiziksel ve zihinsel sağlık, oyun hakkı ve özel eğitime erişim gibi düzenlemeler de bu kuşak içinde değerlendirilmektedir44. Dördüncü kuşak haklar bireyin dijital kimliği, mahremiyeti ve özerkliğinin korunmasına yönelmiştir. Dolayısıyla üçüncü kuşağın içinde değil, ayrı bir hak kategorisi olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ile biyoteknoloji alanındaki hızlı ilerlemeler, insan onurunu tehdit eden yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu tehditlere karşı onuru korumak amacıyla bazı alanlarda yeni hakların tanınması, bazı alanlarda ise mevcut hakların kapsamının genişletilmesi gereklilik hâline gelmiştir. Son yıllarda hem akademik çevrelerde hem de ulusal ve uluslararası hukuk düzenlerinde bu yönde dikkat çekici bir hareketlilik yaşanmaktadır. Bu kapsamda, bilim ve teknolojinin zarar verici biçimde kullanılmasını önlemeyi amaçlayan haklar, "dördüncü kuşak haklar" olarak sınıflandırılmaktadır[45].

Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte birçok hak çevrimiçi ortamlarda kullanılmaya başlanmış ve bu kullanım artık kaçınılmaz bir hâl almıştır. Dijitalleşme, insan haklarının uygulanmasında önemli kolaylıklar sağlasa da özellikle savunmasız gruplar açısından yeni riskleri gündeme getirmiştir. Bu gruplara ilişkin insan hakları tartışmaları dijital alana taşınmış; dijital çağın sunduğu imkânlar bu kişilerin kendilerini ifade edebilmelerine katkı sağlarken aynı zamanda onları çevrimiçi nefret söylemlerine daha açık hâle getirmiştir. Söz konusu durum, dijital nefret söylemi ve çevrimiçi saldırıların hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur[46]. Söz konusu dijital riskler, dördüncü kuşak hak tartışmalarının merkezini oluşturan diğer alanlarla da doğrudan bağlantılıdır.

43 Güneri-Gül- Kılkış, "Sosyal Hakların …"., s. 156.

44 İlker Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye'de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım", *İnsan Hakları Yıllığı, 2015,* C. 33, s. 24-25.

45 Uygun, "Çağımızın İnsan …, s.325.

46 Melih Uğraş Erol, "Dijitalleşmenin İnsan Haklarına Getirdiği İkilemleri Savunmasız Gruplar Örneği Üzerinden Anlamak", *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 2024, C. 6, S. 2, s. 417.

Dördüncü kuşak haklar bağlamında öne çıkan tartışma alanlarından biri de kişisel verilerin korunmasıdır. Özel hayatın gizliliğini güvence altına alan bu hak, yalnızca ulusal hukukla değil, uluslararası insan hakları düzenlemeleriyle de desteklenmekte ve geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Böylece kişisel verilerin korunması, insan hakları söyleminin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir[47]. Teknolojik gelişmelerin yalnızca mahremiyeti değil, insan doğasının bütünlüğünü de etkileyebilecek boyuta ulaşması ise tartışmayı daha ileri bir aşamaya taşımaktadır.

Bilimsel gelişmelerin insanlık için olumsuz sonuçlar doğurmasını önlemek amacıyla tanımlanan "bilimin kötüye kullanılmaması hakkı" da dördüncü kuşak haklar arasında yer almaktadır. Genetik yapıya müdahale, insan kopyalama gibi uygulamalar insan onuruna zarar verebilecek nitelikte olduğundan, uluslararası belgelerde genetik bilginin korunması, genetik müdahalenin sınırlandırılması ve klonlama yasağı gibi düzenlemeler bu kapsamda değerlendirilmektedir[48].

4. DÖRDÜNCÜ KUŞAK HAKLARIN GÜVENCE MESELESİ

Günümüzde bilimsel ve teknolojik ilerlemenin öngörülemeyen sonuçlar doğurmasıyla birlikte, yeni hakların ortaya çıktığı ve bunların dördüncü bir kuşak oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu kuşağa dahil edilen haklar, bilimsel gelişmelerin doğrudan ya da dolaylı etkileriyle insan onurunun zarar görmesini engelleme amacına yöneliktir. Özellikle biyoteknoloji alanındaki yenilikler, önemli etik tartışmaları doğurmuş ve bu hakların yalnızca günümüz insanlarını değil, gelecekteki kuşakları da koruma kaygısı taşıdığı belirtilmiştir[49].

Hak ve özgürlük alanındaki sınıflandırmalar, tarihsel süreçte insanlığın yaşadığı dönüşümlere paralel olarak şekillenmiştir. Günümüzde bu dönüşüm, teknolojik gelişmelere daha fazla bağımlı hâle gelmiştir[50]. Dördüncü kuşak hakların ortaya çıkışı, modern teknolojik ve bilimsel ilerlemelerin insan onuru üzerinde yarattığı risklere verilen bir karşılık olarak değerlendirilmektedir. Bu haklar, hem ortaya çıkış zamanları hem de içerikleri bakımından ilk üç kuşaktan ayrıldığı için ayrı bir kategori olarak tanımlanmıştır[51].

Biyoteknolojideki gelişmelerin insan doğasında yaratabileceği dönüşümler ile bilişim teknolojilerinin özel yaşama doğrudan müdahale etmesi birlikte düşünüldüğünde, insan onurunun daha önce tam olarak öngörülemeyen bir riskle karşılaşmakta olduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü kuşak hakların kapsamı net bir

47 Yılmaz- Özcan, "Dördüncü Kuşak İnsan Hakları …, s. 475.

48 Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları …s. 24-25.

49 Salih Özkan, "İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Kuşak Sınıflandırması", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, C. 5, S. 1, s. 121.

50 Onur Hamurcu, "Dijital Hakların Haklar Sistematiği İçindeki Konumu ve Devletin Sorumluluk Alanı*", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2025, C. 33, S. 1, s. 607.

51 Oya Boyar -Sezen Işık-Kama, "Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. 25, S. 2, s. 605-606.

şekilde belirlenmemiş olmakla birlikte bazı yazarlar farklı olma hakkı, biyoetikle ilgili haklar, dijital ve siber alan hakları, demokratik rejimlerde eşit temsil hakkı ve su hakkı gibi unsurları bu kategori içinde değerlendirmektedir[52].

Avrupa Konseyi'nin çeşitli belgeleri tarihsel olarak dördüncü kuşağın erken örneklerini sunmuş; insan kopyalamayı açık biçimde yasaklayan düzenlemeler getirmiştir. Benzer şekilde Avrupa Birliği insan seçilmesine yönelik ıslah uygulamaları, insan bedeninin ya da parçalarının ticari bir nesneye dönüştürülmesi ve klonlama faaliyetlerini yasaklanmıştır[53]. Birleşmiş Milletler tarafından çocuklara tanınan; ihmal, istismar, sömürü ve ayrımcılıktan korunma hakkı, ücretsiz ve zorunlu eğitim hakkı, fiziki ve ruhsal sağlığın korunması, engelli çocukların özel eğitime erişimi gibi haklar da bu kuşak içerisinde yer almaktadır. Ayrıca, dördüncü kuşak haklar arasında en belirgin ve sınırları görece netleşmiş hakların kişisel bütünlük hakkı ile kişisel verilerin korunması hakkı olduğu görülmektedir[54].

Türkiye'de insan haklarının bir bölümü hukuk düzeninde yer bulmuş olsa da dördüncü kuşak haklar bakımından aynı düzeyde bir gelişmeden söz etmek zordur. Anayasa'nın 56. maddesindeki "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama" hükmü çevre hakkı ile ilişkilendirilmekte; 63. maddede ise tarih, kültür ve doğal varlıkların korunması öngörülerek bu alan insanlığın ortak mirasına duyulan saygı kapsamında değerlendirilmektedir. Öte yandan 42. maddede özel eğitime ihtiyaç duyan bireylere ilişkin düzenlemeler, dördüncü kuşak haklar içinde değerlendirilebilir. Söz konusu anayasal hükümler zaman zaman yasal düzeyde de karşılık bulmakta; örneğin Çevre Kanunu, vatandaşların çevre hakkını etkin biçimde kullanabilmesi için kamu kurumlarına çeşitli yükümlülükler yüklemektedir[55]. Buna karşın dördüncü kuşak hakların önemli bir kısmı hâlen Türk hukuk düzeninde yer almamaktadır. Farklı olma hakkı, siber uzayla bağlantılı haklar veya zihinsel sağlık hakkı gibi alanlarda tatmin edici düzeyde düzenlemelerin bulunmadığı görülmektedir[56].

Günümüzde çalışma, eğitim ve sağlık gibi bazı hakların, internet erişimi olmaksızın işlevini yitirebileceği düşünülmekte; aynı şekilde demokratik katılım açısından sosyal medya gibi dijital araçlara erişimin giderek daha hayati bir hâl aldığı anlaşılmaktadır[57]. 2023 tarihli "Dijital On Yıl İçin Dijital Haklar ve İlkeler Avrupa Deklarasyonu" kabul edilmiştir. Belgede adil erişim, bağlantı olanakları, çevrimiçi hizmetler, dijital eğitim, kişisel mahremiyet, çocukların korunması ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konular öne çıkmaktadır. İnternet erişimi ise tüm dijital hakların kullanılabilmesi için temel bir hak olarak vurgulanmaktadır. İnternet erişiminin sağlanmasıyla birlikte ifade özgürlüğü, kişisel verilerin korunması, savunmasız

52 a.k., s. 606.

53 Özkan, "İnsan Haklarının …, s. 121-122.

54 Boyar Işık-Kama, "Dördüncü Kuşak Haklar …", s. 606.

55 Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları …", s. 26.

56 Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları …", s. 26.

57 Hamurcu, "Dijital Hakların…, s. 582.

bireylerin korunması, bilgiye erişim ve paylaşım gibi birçok hak dijital ortamda kullanılabilir hâle gelmiştir[58].

Bilişim teknolojilerinin hem ortaya çıkışı hem de gelişim süreci, ilk olarak mahremiyet kavramı üzerinde doğrudan bir tehdit yaratmıştır[59]. Mahremiyet, insan onuru ile doğrudan bağlantılı olup bireyin kendi potansiyelini özgürce ortaya koyabilmesine imkân veren temel bir yetiyle ilişkilidir. Dolayısıyla insan onuru, kişinin kendi hayatını ve geleceğini belirleme hakkını da kapsamaktadır. Ayrıca bireysellik, kişinin bütün yönleriyle gelişmesiyle anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda mahremiyet, bireyin kişisel gelişimini her boyutuyla sürdürebilmesi için temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir[60].

Yaygın kabul, dördüncü kuşak hakların yalnızca bireyleri değil, insanlığın bütününü ilgilendirdiği yönündedir. Dolayısıyla bu haklara erişimin eşitlik temelinde düzenlenmesi gerektiği de doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, üçüncü kuşak hakların kapsamı hâlâ tam olarak netleşmemişken yeni bir hak kuşağının gündeme alınmasının hangi somut faydaları sağlayacağı sorusu tartışılmaktadır. Bu sorunun yanıtı, haklara ilişkin yaklaşım biçiminde yaşanan dönüşümle daha anlamlı hâle gelmektedir[61].

Küreselleşmenin artması, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin hızlanması ve otoriter rejimlerin yerini daha demokratik yönetim biçimlerinin alması, içinde bulunduğumuz yüzyılın önceki yüzyıllara göre daha olumlu bir dönem olacağı beklentisini doğurmuştur. Bu iyimser yaklaşım, aynı zamanda insan haklarının daha etkin şekilde korunacağı ve daha adil, insan onuruna uygun bir yaşam düzeyinin tesis edilebileceği umudunu da beslemiştir[62]. Ancak yaşanan gelişmeler, bu iyimser beklentilerin büyük ölçüde gerçekleşmediğini; insan onuru ve hakların korunmasına yönelik umutların hâlen önemli ölçüde karşılanmamış olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, dördüncü kuşak hakların güvence altına alınması, yalnızca yeni hak kategorileri yaratmaktan ibaret bir süreç değildir. Ayrıca bu hakların anayasal ve yasal düzeyde tanınmasını, bireylerin etkin şekilde bu haklardan yararlanabilmesini sağlayacak yapısal reformları da gerektirmektedir.

Dijital çağın dinamikleriyle şekillenen bu hakların soyut bir ideal olmanın ötesine geçebilmesi için, hukuk sistemlerinin bu haklara özgü normatif açıklığa sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, insan onurunu esas alan yeni bir anayasal yaklaşım geliştirilmeden bireylerin dijital mahremiyet, bilgiye erişim, kişisel veri güvenliği ve bilişsel özerklik gibi temel nitelikteki haklarının etkili biçimde korunması

58 a.k., s. 607.

59 Boyar Işık-Kama, "Dördüncü Kuşak Haklar…", s. 619.

60 a.k., s. 608.

61 Hamurcu, "Dijital Hakların…", s. 582.

62 Uygun, "Çağımızın İnsan …", s.335.

mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, konunun bütüncül bir anayasal dönüşüm ve insan hakları anlayışıyla ele alınması büyük önem arz etmektedir.

5. İNSAN ONURU EKSENİNDE YENİ BİR ANAYASAL YAKLAŞIM

1961 ve 1982 Anayasaları'nın temelini oluşturan önemli kuramsal çerçevelerden biri, Jellinek'in hak sınıflandırmasıdır. Söz konusu yaklaşım, hakları üç ana grupta toplar. Bunlar negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü haklarıdır. Negatif statü hakları, devletin müdahale etmemesi gereken ve bireyin hiçbir engellemeye maruz kalmadan yararlanabileceği haklardır. Pozitif statü hakları, devletin çeşitli kamu hizmetlerini sunmasını zorunlu kılar ve sosyal hakları içerir. Aktif statü hakları ise bireyin siyasal yaşama katılımını sağlayan seçme ve seçilme gibi haklardan oluşur[63]. 1982 Anayasası her ne kadar temel haklar listesini genişletmiş olsa da özgürlükleri kural olarak tanıdıktan sonra "ama" şeklinde başlayan hükümlerle geniş sınırlamalar getirmiştir. 2000'li yıllarla birlikte yapılan anayasa değişikliklerinin büyük bölümü insan haklarıyla ilgili olsa da Anayasa'nın bütüncül biçimde yenilenememesi ve uygulamadaki aksaklıklar bazı sorunların devam etmesine yol açmaktadır[64].

Türkiye'de yeni kuşak insan hakları giderek gelişen bir alan olarak öne çıkmaktadır. Üçüncü kuşak haklar konusunda belirli ilerlemeler sağlanmış olsa da dördüncü kuşak hakların aynı düzeyde geliştiğini söylemek güçtür[65]. Türkiye'deki anayasal hak anlayışının Jellinek'in statü teorisine sıkı sıkıya bağlı kalması, özellikle dijitalleşmenin doğurduğu yeni tehditler karşısında yetersiz kalmaktadır.

Dijitalleşmenin hızlı ve kontrolsüz biçimde yayılması, toplumsal yaşamı, bireysel özgürlükleri ve insanın dokunulmaz haklarını Evrensel İnsan Hakları perspektifi çerçevesinde zorlayıcı bir noktaya taşımaktadır. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan Dördüncü Sanayi Devrimi bağlamında yapay zekâ ve dijital dönüşüm süreci, bireylerin kendi haklarını korumakta zorlanmalarına yol açmakta aynı zamanda başkalarının haklarına saygı göstermelerini de ciddi ölçüde güçleştirmektedir[66].

Küresel ölçekte giderek artan bağımlılık ilişkileri ve sorunlar, yeni nesil insan haklarının tanınmasını zorunlu hâle getirmektedir. Günümüz toplumlarının karşı karşıya bulunduğu meseleler, artık tek bir bireyin çabasıyla ya da yalnızca bir devletin uygulayacağı politikalarla çözülebilecek nitelikte değildir. Barışın sürdürülmesi, çevrenin korunması ve ekonomilerin adil ve sürdürülebilir biçimde geliştirilmesi, uluslararası ölçekte ortak hareket edilmesini gerektirmektedir[67]. Ancak bunun sürdürülebilir olması için öncelikle ulusal düzeyde güvencelerin tesis edilmesi gerekmektedir.

63 Hamurcu, "Dijital Hakların…", s. 583.

64 Hasdemir-Asrak, "İnsan Hakları", s. 319-320.

65 Gündüzöz, "Yeni Kuşak İnsan Hakları …", s. 31.

66 Mehmet Gedik, "İnsan Hakları Bağlamında Gerontolojik Sosyal Hizmet ve Yaşlılık", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – II*, 2022, s. 17.

67 Orhan Koçak, "İnsan Hakları ve Sosyal Politikalar", *Cihannüma Dergi,* 2020, C. 2, s. 19-20.

Küresel düzeyde ortaya çıkan yeni hak talepleri, yalnızca uluslararası hukuk belgeleriyle değil, aynı zamanda ulusal anayasal düzeyde de karşılık bulmalıdır. Zira insan haklarının tanınması ve korunması, yalnızca evrensel bildirgelerle sınırlı kalamaz; devletlerin bu hakları hangi kategorilere ayırdığı ve nasıl tanımladığı da büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede, bir anayasanın haklara yaklaşımı sadece bireyin korunmasıyla ilgili teknik bir mesele değil, aynı zamanda devletin bireyle kurduğu ilişkinin niteliğini belirleyen kurucu bir unsurdur.

İnsan hakları evrensel bir nitelik taşımakla beraber, toplumların kültürel özellikleri, siyasal geçmişleri ve demokrasi tecrübeleri doğrultusunda farklı biçimlerde yorumlanabilmektedir. Söz konusu hakların korunması ve geliştirilmesi konusunda devlete önemli sorumluluklar düşmektedir[68]. Dolayısıyla, insan haklarının yalnızca metinsel güvencelere dayandırılması yeterli olmamakta; bu hakların özünde yatan insan onurunun, anayasal düzenin merkezine yerleştirilmesi gerektiği daha da belirginleşmektedir.

Küresel ölçekte ortaya çıkan yeni tehditler karşısında, bireyin yalnızca klasik hak kategorileriyle korunması mümkün değildir. Artık ihtiyaç duyulan, insanı sadece hak sahibi bir varlık olarak değil, aynı zamanda değeri kendinden menkul bir özne olarak tanıyan bütüncül bir anayasal anlayıştır. Söz konusu anlayış, hem devletin pozitif yükümlülüklerini yeniden tanımlama hem de insan haklarının kapsamını genişleterek daha kapsayıcı ve insan onuru temelli bir hukuk düzenine zemin hazırlama kapasitesine haizdir.

Anayasalar, bireylere çeşitli hak ve özgürlükler tanırken hakların kullanımı anayasal sınırlar içinde, sınırsızlık ve keyfiyetten uzak şekilde olmalıdır. Toplumsal yaşam süren bireyin haklarını sınırsız kullanabileceğini düşünmek, anarşi ve düzensizlik doğurur. Öte yandan, kamu düzenini sağlama amacıyla devletin haklara özüne dokunacak şekilde sınırlamalar getirmesi, demokratik toplum anlayışıyla bağdaşmaz ve bireyin korunması gereken haklarını zedeler[69].

İnsan hakları, pozitif hukuk güvencesine ihtiyaç duymaktadır. Ancak teknolojik gelişmelerin, hukuk normlarının ilerleyişinden çok daha hızlı bir şekilde yaşandığı günümüzde, pozitif hukuk metinlerinin aynı hızda ilerlemesini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Dolayısıyla insan haklarına ilişkin bilincin yaygınlaştırılması ve eğitim yoluyla farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca düzenleyici normlar ortaya konuluncaya kadar uluslararası etik ilkelerin belirlenmesi ve sonrasında da yaptırım gücüne sahip kurumsal çerçevelerin uygulamaya konulması, yeni teknolojilerin insan haklarını gözeten bir biçimde kullanılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır[70].

68 Güzel, "7 Ekim Sonrası …", s. 663.

69 Ceylan, "Kamu Hukuku …", s. 224.

70 Gökçe Hızel-Çobansoy, "Yeni Teknolojiler Bağlamında İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek", *İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Bülteni*, T.C. Maltepe Üniversitesi, S. 14, 2023, s.6.

Dijital çağın doğurduğu hak ihlallerine karşı etkili bir anayasal yanıt geliştirebilmek için mevcut hak anlayışının ötesine geçilmesi gerekmektedir. Anayasal düzenlemeler, yalnızca klasik hak kategorilerini korumakla yetinmemeli; bireyin dijital özneliğini, mahremiyetini, bilişsel bütünlüğünü ve veri üzerindeki denetimini esas alan yeni kuşak hakları açık biçimde tanımalıdır. Bu bağlamda insan onuru, tüm hakların ölçütü olarak yeniden yorumlanmalı ve bireyin dijital ortamdaki değeri, anayasal düzeyde güvence altına alınmalıdır.

Unutulma hakkı, algoritmik kararların şeffaflığı, dijital kimliğin korunması gibi alanlarda somut güvenceler sunan anayasal hükümler oluşturulmalıdır. Ayrıca, denetim yetkisi güçlü, bağımsız ve erişilebilir kurumlarla desteklenen uygulama mekanizmaları inşa edilmelidir. Böylece anayasa, sadece bireyin geçmişteki statülerini değil, dijital çağda karşı karşıya kaldığı çok katmanlı tehditleri de gözeten bir belge niteliğine haiz olabilir.

Günümüzde insan hakları alanında keskin ayrımlar yapmaktan ziyade, hakları bütüncül bir çerçevede ele alan "holistik" bir anlayış ön plana çıkmıştır. Söz konusu anlayış, tüm hakların birbirine bağlı, ayrılmaz ve tamamlayıcı olduğunu kabul etmektedir[71]. Dolayısıyla, insan haklarına yönelik çağdaş yaklaşımın temelini oluşturan "holistik yapı", hakların kendi içinde bölünemez, birbirine bağlı ve tamamlayıcı bir bütün olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bireyin yalnızca fiziksel varlığı değil, dijital kimliği, bilişsel özerkliği ve mahremiyeti de bu bütünsel koruma alanı içinde değerlendirilmelidir. "Holistik" anlayış klasik, sosyal, siyasal ve dijital hakların bir hiyerarşi içinde değil, eşit düzeyde önemsenmesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla, anayasal düzenlemelerin de insan onurunu temel alarak tüm hak türlerini kapsayan esnek ve bütünleyici bir normatif çerçeve sunması gerekmektedir. Böylece anayasa, dijital çağın çok katmanlı tehditlerine karşı da bireyi koruyabilecek dinamik bir yapı kazanabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, günümüzde bireyin haklarını korumaya yönelik anayasal düzenlemelerin yalnızca klasik kategorilerle sınırlı kalması, dijital çağın doğurduğu çok katmanlı tehditleri karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bireyin fiziksel güvenliğinin ötesinde dijital kimliği, bilişsel özerkliği, mahremiyeti gibi yeni hak alanları giderek daha büyük önem kazanmaktadır. Bu gelişmeler, bireyin çok yönlü varlığını esas alan, insan onurunu merkeze koyan bütüncül bir anayasal yaklaşıma duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, hakların birbirinden izole kategoriler değil, birbirini tamamlayan unsurlar olduğu yönündeki "holistik" yaklaşım, anayasal güvencenin yeniden inşasında esas alınmalıdır. Ayrıca bireyin hem özne olarak tanınması hem de çağın gerektirdiği yeni tehditlere karşı korunması, yalnızca normatif metinlerle değil, aynı zamanda bu metinleri uygulayacak kurumsal ve etik yapılarla mümkün olacaktır. Hukukun pozitif normlarının ötesine geçen bu anlayış, insan haklarının sadece devlet

71 Güneri-Gül- Kılkış, "Sosyal Hakların …", s. 157.

tarafından verilen garantiler değil, aynı zamanda insan onurunu esas alan bir varoluş zemini olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla, çağın gerekliliklerine cevap verebilecek bir anayasa, insan onurunu merkeze alan, kapsayıcı ve geleceği öngörebilen bir yapıya haiz olmalıdır.

SONUÇ

Dijital çağın derinleştirdiği teknolojik ve bilimsel gelişmeler, insan hakları düşüncesinin yalnızca tarihsel kuşaklara dayalı geleneksel çerçevede ele alınamayacağını açık bir biçimde göstermektedir. Artık bireyin fiziksel varoluşu kadar dijital kimliği, bilişsel özerkliği ve veri üzerindeki denetimi de korunması gereken temel hak alanları hâline gelmiştir. Söz konusu durum, klasik, sosyal ve dayanışma temelli hak kategorilerinin ötesine geçilmesini; insan onurunu dijital çağın özgün tehditlerine karşı da koruyabilecek yeni bir hak anlayışının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada bahsi geçen dördüncü kuşak haklar kişisel verilerin korunması, algoritmik şeffaflık, unutulma hakkı, genetik bilgiye müdahale yasağı gibi haklar yalnızca güncel bir talep değil, aynı zamanda insan onurunun çağdaş tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

İnsan onuru kavramı, yalnızca ahlaki bir ilke değil, anayasal düzenin temel kurucu unsuru olmalıdır. Ancak mevcut anayasal yapılar, özellikle 1982 Anayasası, bu kavramsal dönüşümü içselleştirememektedir. Anayasa, biçimsel olarak hakların geniş bir kataloğunu sunuyor gibi görünse de metnin içeriği incelendiğinde özgürlüklerin "ama"larla sınırlandığı, hak ve ödev dengesinin haklar aleyhine bozulduğu, yeni kuşak haklara ise ya hiç yer verilmediği ya da yalnızca dolaylı göndermelerle yetinildiği görülmektedir. Dördüncü kuşak haklar açısından özellikle çevre, çocuk ve eğitim hakkı gibi sınırlı bazı alanlarda düzenlemeler bulunsa da dijital mahremiyet, bilişsel bütünlük ve veri denetimi gibi hayati konulara dair anayasal düzeyde açık, bağlayıcı ve uygulanabilir hükümlerden söz etmek güçtür.

Dijital çağın doğurduğu çok katmanlı tehditlere karşı etkili bir anayasal yanıt geliştirilebilmesi için, anayasanın bireyin çok boyutlu varlığını tanıyan, onu saygıya layık bir özne olarak merkeze alan bir yapıya dönüştürülmesi icap etmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için, insan onurunu tüm hakların ortak zemini olarak kabul eden, hakları birbirini tamamlayan bir bütünlük içinde ele alan "holistik" bir anayasal yaklaşım gerekmektedir.

Sonuç olarak, dijital çağın sunduğu fırsatlar kadar, bireyin özerkliğini tehdit eden yönleri karşısında da etkin bir koruma sağlayabilmek için, anayasanın hem içerik hem yapı bakımından dönüştürülmesi gerekmektedir. İnsan onurunu yalnızca metinsel bir ilke değil, somut anayasal güvencelerle desteklenen kurucu bir değer hâline getiren anayasa hem bugünün bireyini hem de geleceğin dijital öznesini güvence altına alabilecek yegâne çerçeve olma kabiliyetine haiz olabilir.

KAYNAKÇA

4 Kuşak Haklar Derneği. Neden 4 Kuşak Haklar?, *4 Kuşak Haklar Toplum Araştırmaları Derneği*, 2024.

Arslan, Kahan Onur, "İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (120), 2015, s. 155–172.

Boyar, Oya ve Işık-Kama, Sezen, "Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. 25, S. 2, s. 602-623.

Ceylan, Neslihan Aybike, "Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi", *Anasay, 2017,* S. 2, s. 217-226.

Çelik, Elif, "İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi,* 2019, C. 9, S. 2, s. 282-310.

Duran, Asim, "İnsan Onuruna İlişkin Farklı Perspektifler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2018, C. 18, S. 2, s. 101-121.

Erdoğan, Tuğçe ve Tuna, Cem, "Bilimin Kötüye Kullanılması Olasılığına Karşın İnsan Onurunu Koruma Hakkı", *Kosova Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2022, C. 3, S. 2, s. 2-18.

Erol, Melih Uğraş, "Dijitalleşmenin İnsan Haklarına Getirdiği İkilemleri Savunmasız Gruplar Örneği Üzerinden Anlamak", *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2024, C. 6, S. 2, s. 414-453.

Gedik, Mehmet, "İnsan Hakları Bağlamında Gerontolojik Sosyal Hizmet ve Yaşlılık", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – II,* 2022.

Gündüzöz, İlker, "Yeni Kuşak İnsan Hakları Çerçevesinde Türkiye'de Mülki İdare Amirliğine Analitik Bir Yaklaşım", *İnsan Hakları Yıllığı*, C. 33, 2015, s. 19-33.

Güneri-Gül, Hatem ve Kılkış, İlknur, "Sosyal Hakların İkincilliği Sorunu", *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2022,* C. 41, S. 2, s. 155-166.

Güzel, İbrahim Halil, "7 Ekim Sonrası Gerçekleşen İnsan Hakları İhlalleri Üzerine Bir İnceleme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2024,* C. 13, S. 2, s. 661-681.

Habermas, Jürgen, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Çev. William Rehg, MIT Press, Cambridge, 1996.

Hamurcu, Onur, "Dijital Hakların Haklar Sistematiği İçindeki Konumu ve Devletin Sorumluluk Alanı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2025,* C. 33, S. 1, s. 577-614.

Hasdemir-Asrak, Tuğba, "İnsan Hakları", *Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayını,* 2018.

Hızel-Çobansoy, Gökçe "Yeni Teknolojiler Bağlamında İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek", *İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Bülteni,* T.C. Maltepe Üniversitesi, S. 14, 2023.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.

İba, Şeref, *Anayasa Dersleri: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku,* Turhan Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 4. Bası, Ankara, 2022.

Kant, Immanuel, *Groundwork of the Metaphysics of Morals,* Çev. Mary Gregor & Jens Timmermann, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Koçak, Orhan, "İnsan Hakları ve Sosyal Politikalar", *Cihannüma Dergi, 2020,* C. 2, s. 12–21.

Özkan, Salih, "İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Kuşak Sınıflandırması", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, C. 5, S. 1, s. 111-126.

Turhan, Aydın, "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016, C. 4, S. 2, s. 357-378.

Uygun, Oktay, "Çağımızın İnsan Onuruna Yönelttiği Tehditler Karşısında İnsan Haklarının Önemi", İnsan Hakları Makaleleri Seçkisi, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, 2023.

Volodenkov, Sergey & Fedorchenko, Sergey, "Digital Human Rights: Risks, Challenges and Threats of Global Socio-Political Transformations". *Cuestiones Constitucionales*, S. 46, 2022, s. 279-316.

Yeşilçayır, Celal, "İnsan Haklarında Kuşaklar Tartışması ve Bir Çözüm Denemesi", *Temaşa: Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi,2020,* S. 13, s. 73-85.

Yıldırım, Buğra ve Aslan, Harun, "İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet: Ortak Bir Kader Mümkün Mü? Nasıl Bir İlişki, Ne Çeşit Bir Etkileşim?", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C. 30, S. 2, 2019, s. 643-664.

Yılmaz, Beyza ve Özcan, Emre, "Dördüncü Kuşak İnsan Hakları Bağlamında Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Sorunsalı", *Turkish Studies- Social Sciences*, 2022, C. 17, s. 473-493.